

Rvista GaLEGa
de filoloxía

monografía 12

Xosé Ramón Freixeiro Mato

Sobre historiografía gramatical e codificación lingüística (1955-1971).

*O Epítome de
gramática galega
e outros textos*

Grupo de Investigación Lingüística
e Literaria Galega

Director: Xosé Manuel Sánchez Rei (Universidade da Coruña)

Subdirector: Xoán López Viñas (Universidade da Coruña)

Secretaria: Estefanía Mosquera Castro (Universidade da Coruña)

Edita: Servizo de Publicacións da Universidade da Coruña

Depósito Legal: C 1733-2017

ISBN: 978-84-9749-671-1

Distribúe: Consorcio Editorial Galego: pedimentos@coegal.com

Deseño: Torné Asociados

Maquetación: Antonio Souto

Índice xeral

Presentación	11
<hr/>	
I. Estudo introdutorio	15
<hr/>	
0. Contextualización histórica	15
1. O fracasado proxecto gramatical da Academia Galega	20
2. A gramática de Galaxia e outras iniciativas normativizadoras na década de 60	37
3. As normas ortográficas e morfolóxicas da Academia (1970-1971)	45
4. O labor filolóxico-gramatical de Leandro Carré Alvarellos	58
5. Antecedentes do <i>Epítome de gramática galega</i>	64
6. O texto do <i>Epítome de gramática galega</i> . Consideracións previas e criterios de edición	77
II. <i>Epítome de gramática galega</i>	83
<hr/>	
III. Correspondencia e documentos anexos	131
<hr/>	
1. Escrito do presidente da RAG a Sebastián Martínez-Risco (23-04-1955)	131
2. Carta de Leandro Carré Alvarellos a Sebastián Martínez-Risco (03-03-1956)	132
3. Informe de Sebastián Martínez-Risco ao presidente da RAG (07-03-1956)	132
4. Escrito de Sebastián Martínez-Risco ao presidente da RAG (27-03-1956)	133
5. Escrito do presidente da RAG a Sebastián Martínez-Risco (27-03-1956)	134
6. Carta do presidente da RAG a Sebastián Martínez-Risco (27-04-1956)	134
7. Escrito do secretario da RAG a Sebastián Martínez-Risco (20-11-1958)	135
8. Escrito do secretario da RAG a Sebastián Martínez-Risco (01-12-1958)	135
9. Carta de Carvalho Calero a Fernández del Riego (13-02-1961)	136
10. Carta de Sebastián Martínez-Risco a Victoriano Taibo (24-02-1961)	136
11. Carta de Victoriano Taibo a Sebastián Martínez-Risco (03-03-1961)	138
12. Carta postal de Chao Espina a Sebastián Martínez-Risco (28-11-1961)	140
13. Carta de Fermín Bouza Brey a Sebastián Martínez-Risco (23-01-1962)	141
14. Carta de Ramón Piñeiro a Sebastián Martínez-Risco (26-01-1962)	142
15. Carta de Sebastián Martínez-Risco a Fermín Bouza Brey (29-01-1962)	144
16. Carta de Ramón Piñeiro a José Luís Pensado (04-02-1962)	146
17. Carta de Chao Espina a Sebastián Martínez-Risco (07-02-1962)	147

18. Carta de Chao Espina a Sebastián Martínez-Risco (11-02-1962)	148
19. Carta de Antonio Fraguas a Sebastián Martínez-Risco (12-02-1962)	148
20. Carta de Sebastián Martínez-Risco a Chao Espina (14-02-1962)	149
21. Carta de Ramón Piñeiro a Sebastián Martínez-Risco (17-02-1962)	150
Texto anexo: Informe de Ramón Piñeiro á RAG	151
22. Carta de Victoriano Taibo a Francisco Vales Villamarín (10-11-1962)	157
23. Carta de Sebastián Martínez-Risco a Antonio Fraguas (05-03-1962)	157
24. Carta de Leandro Carré Alvarellos a Sebastián Martínez-Risco (01-05-1965)	158
Texto anexo: “O AO Ô Ó”	159
Texto anexo: “Verbas romatadas en ZON ou CION”	164
25. Carta de Carvalho Calero a Fernández del Riego (31-05-1965)	164
26. Carta de Carvalho Calero a Fernández del Riego (16-07-1966)	166
27. Carta de Leandro Carré Alvarellos a Sebastián Martínez-Risco (01-02-1967)	168
Texto anexo: “Objeciones a las respuestas relativas a mi proposición de 1 de mayo de 1965”	168
28. Carta de Leandro Carré Alvarellos a Sebastián Martínez-Risco (08-03-1968)	175
29. Carta de Leandro Carré Alvarellos a Sebastián Martínez-Risco (01-06-1969)	176
30. Carta de Leandro Carré Alvarellos a Sebastián Martínez-Risco (28-09-1969)	176
31. Carta de Sebastián Martínez-Risco a Leandro Carré Alvarellos (04-10-1969)	177
32. Carta de Leandro Carré Alvarellos a Sebastián Martínez-Risco (22-10-1969)	178
33. Carta de Leandro Carré Alvarellos a Sebastián Martínez-Risco (29-10-1969)	179
34. Carta de Sebastián Martínez-Risco a Leandro Carré Alvarellos (02-11-1969)	181
35. Escrito de Filgueira, Carvalho e Piñeiro a Sebastián Martínez-Risco (20-11-1969)	182
36. Escrito de 5 académicos a Sebastián Martínez-Risco (05-01-1970)	182
37. Escrito de Filgueira Valverde ao presidente da RAG (04-02-1970)	183
38. Carta de Ramón Piñeiro a Sebastián Martínez-Risco (19-02-1970)	183
39. Carta de Sebastián Martínez-Risco a Ramón Piñeiro (s. d., 1970)	184
40. Carta de Ramón Piñeiro a Sebastián Martínez-Risco (09-03-1970)	185
41. Carta de Ramón Piñeiro a Sebastián Martínez-Risco (09-03-1970)	186
42. Escrito de Sebastián Martínez-Risco á Academia (20-03-1970)	186
43. Carta de Ramón Piñeiro a Basilio Losada (22-03-1970)	186
44. Carta de Carvalho Calero a Fernández del Riego (16-04-1970)	189
45. Carta de Ramón Piñeiro a Sebastián Martínez-Risco (21-04-1970)	192
[Folio anexo]	192
46. Carta de Basilio Losada ao Departamento de Filoloxía Románica da USC (14-03-1971)	193
47. Carta de Ramón Piñeiro a Basilio Losada (22-03-1971)	194
48. Carta de Basilio Losada a Ramón Piñeiro (26-03-1971)	196
49. Carta de Ramón Piñeiro a Basilio Losada (27-05-1971)	197

50. Carta de Carvalho e Piñeiro a Sebastián Martínez-Risco (09-06-1971)	198
Texto anexo: “Algunhas normas para a unificación morfolóxica da lingua galega” 199	
51. Carta de Ramón Piñeiro a Basilio Losada (verán, 1971)	204
52. Carta de Vales Villamarín a Carvalho Calero (10-07-1971)	205
53. Carta de Ramón Piñeiro a Sebastián Martínez-Risco (12-10-1971)	205
54. Carta de Ramón Piñeiro a Sebastián Martínez-Risco (12-11-1971)	206
55. Carta de Sebastián Martínez-Risco a Ramón Piñeiro (01-12-1971)	207
56. Escrito do Instituto Eusebio da Guarda ao presidente da RAG (04-02-1972)	208
57. Carta de Xaime Seixas Subirá a Sebastián Martínez-Risco (17-01-1972)	209
58. Carta de Xaime Seixas Subirá a Sebastián Martínez-Risco (13-02-1972)	210
59. Carta de José Morente Torres a Sebastián Martínez-Risco (15-03-1973)	211
IV. Outros textos	213
<hr/>	
1. Moción de Manuel Banet Fontenla á RAG sobre ortografía (1960)	213
2. Informe da Comisión Académica da RAG sobre o idioma galego (1961)	215
3. Programa do curso “Gramática galega”, de Leandro Carré Alvarellos (A Coruña, 1964)	215
4. Tres artigos de Manuel Rabanal sobre a estandarización do galego	217
4.1. “Primera carta a la Academia. Sobre variaciones o variantes del gallego” (1962)	217
4.2. “Consultas gallegas” (1965)	218
4.3. “Consulta y buena noticia” (1965)	219
5. Actas das reunións do “Seminario didáctico da lingua galega” (Vigo, 1966)	220
5.1. Reunión de 24 de agosto de 1966	220
5.2. Reunión de 25 de agosto de 1966	222
5.3. Reunión de 26 de agosto de 1966	223
6. Entrevista con Ricardo Carvalho Calero (1970)	224
7. Entrevista con Sebastián Martínez-Risco na radio (1971)	227
8. Intervención de Sebastián Martínez-Risco na televisión	230
Referencias bibliográficas	231
<hr/>	

Para Xoel e Icíá

Presentación

A elaboración dunha gramática do galego de carácter institucional foi obxectivo fundacional da Real Academia Galega que recibiu un grande impulso durante a presidencia de Sebastián Martínez-Risco (1960-1977). É certo que polas décadas de 50 e 60 do século pasado, e menos aínda nas precedentes, non había apenas lingüistas na Academia, mais nas décadas posteriores ingresaron moitas persoas na institución con preparación lingüístico-filolóxica e, con todo, aínda hoxe non se conseguiu levar a cabo a elaboración e edición dunha gramática do galego co carimbo académico. Se nos inicios dos anos 60 da anterior centuria foi Ramón Piñeiro quen paralizou o proceso de elaboración mesmo dunha síntese gramatical da entidade con base na falta de especialistas galegos competentes na materia, desaparecido aquel e cos bancos académicos ateigados de lingüistas e filólogos/as, aquel proxecto gramatical continúa sen saír á luz.

Unha gramática e un dicionario constitúen metas comúns das entidades que teñen como obxectivo o estudo e coidado das linguas. Por iso a Academia Galega tamén as incorporou ao seu programa de actividades fundamentais desde a súa fundación en 1906, consciente de esas dúas ferramentas seren imprescindíbeis para un idioma ser considerado lingua culta dentro da propia comunidade lingüística e tamén no exterior, ben como para atinxir prestixio social, necesario para unha lingua minorizada se poder normalizar. Após transcorreren 55 anos desde a fundación, a entidade académica non foi capaz de elaborar a súa gramática, como sinalara Piñeiro, mais outros 55 anos despois, tampouco. É por iso que o coñecemento a fondo daquel proceso pode deitar algunha luz tamén sobre o presente.

No entanto, polos anos 60 da anterior centuria elaboráronse gramáticas de autoría individual, en concreto a de Carvalho Calero e a de Leandro Carré Alvarellos, o primeiro apoiado pola Editorial Galaxia e por todo o que esta representaba, tamén dentro da Academia, e o segundo practicamente desde a soidade institucional, a pesar de sempre recabar o apoio da entidade para as súas propostas sobre a codificación do galego. O propio Piñeiro, no seu informe presentado á Academia en 1962, suxería a posibilidade de non ser esta a que guiase o proceso de fixación normativa do idioma, como acontecera no catalán con Pompeu Fabra, e de facto a partir do ano 1971 será

o Insituto da Lingua Galega da Universidade de Santiago de Compostela o que acabará por impor o seu criterio e por dirixir o proceso normativizador.

Fracasada a tentativa gramatical da década de 60, incluído o propósito de lle dar certo recoñecemento a un *Epítome de gramática galega* elaborado en 1969 por Leandro Carré, será no inicio da década seguinte cando a Real Academia Galega consiga publicar unhas limitadas normas ortográficas (1970) e morfolóxicas (1971) feitas e aprobadas con certa urxencia perante a perspectiva de o galego se incorporar timidamente ao sistema educativo.

Sobre eses dous acontecementos intimamente ligados –o fracaso na realización dunha gramática da entidade e a aprobación dunhas normas para o uso da lingua– dáse información pormenorizada nas páxinas que veñen a seguir, proveniente da documentación que existe no arquivo particular de Sebastián Martínez-Risco (AMR) e tamén no da Academia Galega (ARA). A organización da información permite dúas lecturas complementares de todo o proceso de non-elaboración da gramática institucional e de redacción, aprobación e divulgación das normas ortográficas e morfolóxicas: unha a través do “Estudo introdutorio” e outra a través da correspondencia, cos seus pertinentes documentos anexos cando for o caso. De aí que, alén do material inédito, absolutamente maioritario e procedente dos dous arquivos citados, se inclúa igualmente algún documento xa editado previamente en publicacións dispersas, mais necesario para a secuenciación e mellor comprensión dos feitos narrados.

Entre a documentación inédita que se dá a coñecer inclúese o texto íntegro dun *Epítome de gramática galega* (capítulo II) que figura no arquivo particular de Martínez-Risco e que, con certeza, é da autoría de Leandro Carré Alvarellos, embora non conste o seu nome no orixinal. Inclúese igualmente outra documentación relativa á codificación do galego na altura, nomeadamente toda a correspondencia sobre o tema existente neste mesmo arquivo particular e algunha da depositada na Academia, pois toda non foi posíbel polas dificultades materiais para a súa reprodución total, aínda que parcialmente se cite na parte introdutoria deste traballo. E tamén se reproducen outros documentos relativos á gramática, ás normas académicas e a outras iniciativas sobre a codificación do idioma na altura, indicando en cada caso a súa procedencia e incluídos como documentos anexos a algunha das cartas reproducidas no capítulo III (informe de Ramón Piñeiro, propostas de Leandro Carré, primeira redacción das normas académicas de unificación morfolóxica etc.) ou no capítulo IV de “Outros textos” (moción de Banet Fontenla, artigos de Manuel Rabanal, actas das reunións dun seminario celebrado en Vigo etc.), segundo os casos.

Por último, quero deixar constancia do meu agradecemento á familia de Sebastián Martínez-Risco polas facilidades dadas para a consulta do seu arquivo particular e tamén ao persoal do arquivo da Real Academia Galega.

Siglas utilizadas

AMR = Arquivo de Sebastián Martínez-Risco

ARA = Arquivo da Real Academia Galega

BRAG = Boletín da Real Academia Galega

ILG = Instituto da Lingua Galega da Universidade de Santiago

RAG = Real Academia Galega

USC = Universidade de Santiago de Compostela

I. Estudo introdutorio

0. Contextualización histórica

Torna bastante evidente que inclusive a historiografía gramatical e o proceso de codificación dun idioma manteñen unha forte relación de dependencia co contexto social e político en que se desenvolven, nomeadamente en casos como o do galego, que ficou historicamente subordinado a outra lingua imposta desde un poder dominante de procedencia foránea. Cómpre, pois, unha breve contextualización do período de 1955 a 1971 que se vai tratar nas páxinas que veñen a seguir a respecto de acontecementos de natureza sociopolítica que terán algunha incidencia no proxecto elaboración e dignificación da lingua galega.

O inicio da Guerra Civil de 1936 presupuxo a parálise de todo o proceso galeguizador precedente, que se verá definitivamente reafirmada en 1939 ao resultar vencedor o bando do ditador Franco. A represión xeneralizada tivo unha especial incidencia sobre as linguas e as culturas de expresión non castelá no Estado español, destruindo no caso galego todo o esforzo anterior (institucións, revistas, editoriais) e a se cobrar vidas de persoas entregadas á defensa da lingua e da cultura galegas, como Xaime Quintanilla, Ánxel Casal ou Alexandre Bóveda. Outras, en troca, conseguirán salvar as súas vidas, aínda que pagando o prezo da perda da súa liberdade con duras penas de cárcere polas súas ideas galeguistas, como Carvalho Calero ou Ramón Piñeiro, que serán protagonistas principais dos feitos que nestas páxinas se narrarán; ou sufrirán algún tipo de represión dun réxime ditatorial que tamén as condenou ao silencio interior, como pode ser o caso de Fernández del Riego, Leandro Carré Alvarellos ou Sebastián Martínez-Risco, cun papel tamén destacado no proceso de codificación do galego no período que aquí se analizará. E aínda outras, claro está, tiveron de fuxir ao exilio, onde falecerán, como é o caso de Castelao, ou onde permanecerán durante un longo período, como Rafael Dieste. Mesmo houbo intelectuais galeguistas que se integraron no franquismo triunfante, como Vicente Risco ou Filgueira Valverde, tamén actores con algún papel no percurso estandarizador do idioma. Uns eran xa na

altura, e outros hano ser con posterioridade, membros dunha Real Academia Galega que consegue sobrevivir nos duros anos da represión, non sen contradicións, co ditador convertido en membro de honra.

Así pois, na inmediata posguerra a Galiza entra nesa “longa noite de pedra” do franquismo. Co obrigado silencio das persoas galeguistas que ficaron no interior e o exilio doutras, o centro da cultura galega deslócase á América e fundamentalmente á cidade de Bos Aires, onde vai residir Castelao e outros escritores e intelectuais. A lingua galega vai ter alí unha presenza cultural que lle é negada no seu propio país: cursos de galego, emisións radiofónicas, representacións teatrais, publicación de libros ou conferencias etc. A ditadura franquista persegue con dureza o uso consciente do galego, converténdoo practicamente nunha lingua clandestina de uso familiar e coloquial, pois o seu emprego público podía presupor a perda do posto de traballo ou mesmo da liberdade, situación que inclusive chegará a ser denunciada por entidades galegas da emigración e do exilio americanos perante a UNESCO no ano 1954 (Alonso Montero, 2003). Nese ambiente de persecución lingüística vanse distribuír pola Galiza panfletos denigrando o galego e as persoas que o falan, moitas das cales, nomeadamente labregos e labregas economicamente afogados pola España de “paz e orde”, non van dar con máis saída que a emigración, grave eiva da sociedade galega promovida por intereses espurios e satirizada por escritores como Manuel María ou Celso Emilio Ferreiro. Esa Galiza emigrante, ou exiliada, na América será visitada por Sebastián Martínez-Risco, presidente da Academia Galega desde 1960, ao tempo que estaba a traballar con grande empeño en que esta levase a cabo o seu compromiso na unificación idiomática (Freixeiro Mato, 2016b).

De todos os modos, e a pesar dese clima de represión sobre a cultura galega, a RAG presidida por unha persoa nada hostil ao réxime franquista como Manuel Casás, e con outros membros ideologicamente tamén afíns a ese sistema político, contou co apoio do Goberno español para organizar e levar a cabo unha primeira “Asamblea Lusitano-Gallega” na cidade de Braga os días 29 e 30 de outubro de 1955 e mesmo unha segunda na Coruña os días 14, 15 e 16 de agosto de 1961 na Coruña. As actas destes encontros, que foron publicadas bastantes anos despois pola Editora Nacional de Madrid, están dedicadas “Al Excmo. Sr. D. Manuel Fraga Iribarne”, na altura membro correspondente da RAG como se lembra no texto introdutorio desas mesmas actas (Real Academia Gallega, 1967: 12). Torna evidente que a corporación fundada na Coruña nos primordios do século XX por aqueles anos contaba coa tolerancia da ditadura militar franquista, que non achaba maior problema en permitir e apoiar eventos de aproximación cultural con personalidades e entidades dun Portugal que tamén estaba sometido a outro réxime político ditatorial de características bastantes similares ás do español. Será co impulso de Sebastián Martínez-Risco na presidencia da RAG desde finais de 1960 cando esta se vai ir renovando de modo significativo

coa entrada de novos membros alleos ao réxime, provenientes do ámbito galeguista e inclusive do exilio antifranquista, como por exemplo Rafael Dieste que, após 20 anos exiliado na América, é nomeado membro numerario en 1967 e le o discurso de ingreso en 1970.

A guerra e as súas consecuencias tamén afectaran, naturalmente, a edición de libros en lingua galega. Se antes do conflito bélico se viñan publicando obras en galego con certa frecuencia no interior do país, aínda que poucos en xeral –en 1935, por exemplo, saíron do prelo 15–, despois o labor editorial en galego practicamente desaparece, mais non totalmente, pois algúns libros –arredor de sete entre 1938 e 1946–, uns de pouca importancia e outros reedicións case sempre de autores afíns ao novo réxime, aparecen legalmente publicados; non existía, en consecuencia, un decreto formal que prohibise publicar en galego, mais iso resultaba en si máis prexudicial para a causa do galego que se existise tal disposición, que sempre podería ser contestada en foros internacionais (Alonso Montero, 1991: 104-105). Con todo, o réxime franquista puxo en andamento, para alén de múltiples controis represivos, “unha intensa campaña de degradación, minusvaloración e envilecemento” do galego, catalán e éuscaro (Gómez Torres, 2005: 17). Por iso, o galeguismo que se irá reagrupando nos anos 50 arredor da Academia e de Galaxia vai pór o acento na recuperación escrita do idioma mediante a publicación de obras literarias, na procura dun prestixio social de que carecía, e para tal obxectivo cumpría dar pasos na conformación dun estándar acaído. Neste sentido, é tamén preciso mencionar que no ano 1958 o membro numerario da RAG Sebastián Martínez-Risco conseguiu que a entidade se dirixise á Real Academia Española para que retirase algunhas acepcións pexorativas que a voz “gallego” tiña no seu dicionario, feito que tamén se aproveitou para substituír nunha desas acepcións a denominación de “dialecto” pola de “lengua” (Freixeiro Mato, 1994: 61-65).

Coincidindo con certa apertura do réxime ditatorial imposta polas circunstancias da política internacional, comezan a aparecer xa algúns síntomas de recuperación para a lingua e a literatura galegas en finais da década de 40. En 1949 Otero Pedrayo, que fora desposuído da súa cátedra no ensino secundario, emprega de novo o galego publicamente nunha conferencia en Ourense. Aparece tamén por eses anos a colección de poesía Benito Soto, dirixida por Celso Emilio Ferreiro en Pontevedra; fúndase a editorial Bibliófilos Gallegos en Santiago, que organiza o primeiro premio de novela en galego, e Monterrey en Vigo; ao mesmo tempo, o xornal santiagués *La Noche* tira do prelo un suplemento semanal bilingüe de carácter literario en que aparecen textos en galego e tamén outros en español que van tratar sobre a cuestión da codificación idiomática, como se verá; inclusive un escritor tan novo como era Manuel María funda en 1949, con 19 anos, a revista *Xistral*, de que saíran dous números e onde o poeta chairego publica o seu primeiro poema en galego.

Para o que aquí interesa é de extraordinaria relevancia o feito de no ano 1951 un grupo de galeguistas –Otero Pedrayo, Fernández del Riego, Illa Couto, Ferro Couselo, Ramón Piñeiro, Sebastián Martínez-Risco etc.–, dando por perdida a loita política, optaren polo abandono desta en favor da actividade cultural e fundaren a Editorial Galaxia, que se converte nun vehículo importante para a recuperación do galego no ámbito escrito durante esta época e tamén para a recuperación da cultura galega; alén de editar ou reeditar obras literarias, promociona o ensaio e a prosa científica coa creación das revistas *Grial* e *Revista de Economía de Galicia*, mais tamén se preocupa polo estandarización do idioma e así promove unhas normas internas de modernización da ortografía, á parte das iniciativas que vai tomar neste tema dentro dunha RAG que pasa a controlar; convértese así o grupo de Galaxia no axente codificador fundamental no período que é obxecto deste estudo. Por un lado, o control exercido pola censura das autoridades franquistas e, por outro, o propio perfil ideolóxico da maior parte dos promotores dese grupo, sempre temerosos de calquera suposto radicalismo ideolóxico-político, fixeron de Galaxia un proxecto en exceso culturalista e elitista que deixou fóra o galeguismo máis militante e comprometido, o que tamén terá repercusións no proceso de elaboración da lingua e no conflito normativo que máis adiante se desatará na sociedade galega.

En contraposición con ese galeguismo culturalista que representaba Galaxia, polos anos 60 van aparecer no panorama galego dous partidos políticos –a Unión do Povo Galego (UPG, 1964) e o Partido Socialista Galego (PSG, 1965)–, loxicamente dentro da clandestinidade, de ideoloxía nacionalista de esquerdas, que teñen entre os seus obxectivos irrenunciábeis a defensa do galego como lingua oficial e que, por tanto, consagran a praxe lingüística no noso idioma na actividade política, de tal forma que o resto de organizacións políticas clandestinas, mesmo as de obediencia estatal, acabarán tamén por a asumir, cando menos formalmente¹. Arredor deste nacionalismo político emerxente e seguindo o camiño de recuperación cultural e de ruptura do silencio a que a Galiza, privada de se expresar publicamente na súa lingua, ficara reducida, polos anos 60 van aparecer tamén diferentes asociacións culturais –O Facho na Coruña, O Galo en Santiago ou Abrente en Ribadavia– que serán focos de resistencia ideolóxica ao franquismo e de dinamismo cultural na procura da dignificación da lingua e do país no seu conxunto; algunha delas, como O Facho, vai promover cursos de galego e tomar iniciativas para a normativización do idioma. Dste modo, o asociacionismo cultural, unido ao político, converterase no primeiro axente galeguizador do país, levando o idioma a todas as esferas da vida social onde tiña algunha incidencia e facéndoo visíbel pola primeira vez en ámbitos de que até entón estivera afastado. Máis aínda do que Galaxia ou outras

1 Sobre as orixes, configuración e desenvolvemento inicial do nacionalismo galego, nomeadamente da UPG, no período 1959-1974, véxase Rubiralta Casas (1998); tamén Fernández Baz (2003) para os anos 1963-1984.

iniciativas editoriais, foron, pois, o nacionalismo e o galeguismo político e cultural dos anos 60 e 70 os verdadeiros motores da recuperación da cultura galega e do espallamento social do uso público do galego, a crearen paseniñamente unha base social monolingüe e concienciada que aínda hoxe constitúe a máis firme esperanza para a normalización da lingua galega.

Ao mesmo tempo, a produción literaria en galego vai recuperando paulatinamente o pulso de preguerra e autores como Aquilino Iglesia Alvariño, Álvaro Cunqueiro, Eduardo Blanco-Amor, Carvalho Calero e outros van consolidar unha importante obra xa iniciada naquela época. Igualmente, outras autoras e autores máis novos van dándose a coñecer e entre todos levan outra vez a lingua galega á categoría de lingua literaria de relevancia, capaz xa de dar soporte a sucesos editoriais como *Memorias dun neno labrego* (1961) de Neira Vilas ou *Longa noite de pedra* (1962) de Celso Emilio Ferreiro, que tamén dan acollida nas súas páxinas á temática lingüística, reivindicando a dignidade do galego no momento mesmo en que a RAG trataba de elaborar a súa gramática. Polos anos 60 e parte dos 70 a defensa da lingua galega foi unha constante entre escritoras e escritores, e mesmo cantautores, e se converter tamén en obxecto de reivindicación en actos culturais moito diversos.

A lingua e a literatura galegas, aliás, foron conseguindo nos anos 60 certo recoñecemento, ou polo menos tolerancia, desde a esfera oficial. Así, en 1963 a RAG presidida por Sebastián Martínez-Risco, que acababa de ter un debate intenso a respecto da elaboración dunha gramática oficial, obtén autorización governamental para instituír a celebración do Día das Letras Galegas, dedicado a partir de entón cada 17 de maio a unha figura literaria, a comezar por Rosalía de Castro nese ano en que se conmemoraba o centenario da publicación de *Cantares gallegos*. Outro feito relevante é que en 1965 a lingua e a literatura galegas se incorporan, da man de Ricardo Carvalho Calero, aos estudos de Filosofía e Letras da Universidade de Santiago de Compostela, en cuxo seo vai xurdir en 1971 o Instituto da Lingua Galega; ambos os feitos terán extraordinaria importancia no proceso de codificación do idioma.

Outrosí, foron aparecendo novas editoras e revistas monolingües, ben como igualmente se produciu unha tímida iniciación á liturxia en galego, tan tímida que Afonso Álvarez Gándara publica un extenso artigo en *La Voz de Galicia* (3-12-1966) co título de “La Iglesia no habla la misma lengua que los gallegos”, gañador do Premio Fernández Latorre do ano 1967, en que termina preguntando as razóns que desaconsellan á Igrexa dar ao idioma da Galiza o mesmo tratamento que lle merecen o idioma de Castela ou de Cataluña; en 1968 xorde o movemento da Nova Canción Galega; e metidos xa na década de 70, algunhas asociacións culturais imparten aulas de lingua galega e mesmo certos colexios e institutos o farán con carácter voluntario e fóra do horario escolar, como mostran algúns textos incluídos neste volume.

Feito excepcionalmente relevante para o tema que nos ocupa foi a incorporación do galego ao sistema educativo oficial, tamén tímida; o 17 de abril de 1970, após as intervencións de Rosón Pérez e do académico Filgueira Valverde, as Cortes franquistas admitiron “definitivamente o galego nas aulas”, aínda que só fose “o principio da legalización” (Ferro Ruibal, 2015: 160), ao aprobaren a Lei de Educación promovida polo ministro Villar Palasí; como se verá, foi o anuncio desta posibilidade o que desencadeou a acelerada elaboración e aprobación das primeiras normas lingüísticas da RAG.

Todo isto vén a demostrar que nos últimos anos da ditadura franquista se van dando pasos para que a lingua que aínda fala unha boa parte da poboación galega, a pesar da constante perda de falantes e do seu desprestixio social, recupere ámbitos de uso tendentes a superar unha situación tan desfavorábel e tente avanzar no proceso de unificación normativa na escrita. Máis que nunca, o galego era nesa altura, coa deserción case total das clases altas e medias acomodadas das cidades e vilas importantes, a “lingua proletaria” do pobo galego, como a definira poeticamente Celso Emilio Ferreiro na composición “Deitado fronte ao mar...” (1962); e outro poeta de fondas raíces populares, Manuel María, instaba a “defender o idioma como sexa” en “Canción para cantar todos os días” (1970). A RAG, por seu turno, presa na altura do proxecto culturalista e elitista do grupo de Galaxia que a controla e afastada das pulsións populares, vai ver usurpada a súa autoridade en materia de codificación lingüística por un ILG que acabará por impor unha concepción máis foneticista e popular dun idioma en parte desconectado da súa tradición histórica.

En conclusión, no período que vai de 1955 a 1971 a ditadura franquista que perseguiu a lingua e a cultura galegas tolerou, porén, a existencia dunha RAG que nun principio non resultaba problemática para o réxime. Co paso dos anos a forzada apertura deste posibilitou tamén a renovación da Academia e unha máis directa e intensa implicación desta no proceso de restauración cultural e lingüística da Galiza, que contou co impulso decisivo dun emerxente nacionalismo político-cultural de base máis popular.

1. O fracasado proxecto gramatical da Academia Galega

A RAG, creada co esforzo e compromiso de persoas galeguistas da emigración americana en colaboración con personalidades relevantes da cultura galega no propio país, tiña como obxectivos fundacionais a elaboración dun dicionario e dunha gramática do galego, segundo figura expresamente nunha circular enviada pola Comisión Organizadora da “Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega” da Habana ás persoas simpatizantes do proxecto con datación de 24 de xuño de 1905: “Primero: Constituir en el punto que mejor convenga de Galicia,

una Academia gallega sin más carácter que el de dar unidad al idioma gallego por medio de la publicación de una ‘Gramática’ y un ‘Diccionario’; estudiar las ciencias; cultivar la Literatura y las Artes [...]” (en López Varela, 2001: 121). Canto ao dicionario, a nova entidade domiciliada na cidade da Coruña deu algúns pasos significativos; porén, con relación á gramática, practicamente non fixo nada en todo o período anterior á Guerra Civil de 1936, para alén de traducir para o español o apéndice de gramática galega da obra *Gramática Portuguesa* de J. Cornu nos primeiros números do boletín.

Constituíuse, iso si, na Xunta Ordinaria de 3 de marzo de 1907 unha Comisión Ortográfica para a elaboración do dicionario, que estaba presidida por José Pérez Ballesteros e que tiña Manuel Lugrís Freire como secretario, coa encomenda de decidiren sobre a ortografía do proxecto lexicográfico; nese mesmo ano pasou a ficar constituída por Martínez Salazar como presidente e Salvador Golpe, Lugrís Freire, Pérez Barreiro e Uxío Carré. Esta Comisión emitiu un informe o 15 de abril de 1909 (publicado no nº 26 do *BRAG*) favorable á adopción da ortografía etimolóxica non só por ser a utilizada por todas as academias “cultas” como por a xulgar a máis conveniente para os estudos filolóxicos.

No entanto, deberon de ser certamente escasas e sen apenas repercusión as iniciativas para a elaboración dunha gramática académica, “a xulgar polo que se desprende do desenvolvemento das súas Xuntas”, segundo afirma López Varela, quen unicamente alude a un “pretendido estudio que as diferentes Comisións da Academia tiñan sobre a celebración dun concurso cun premio en metálico para a mellor *Gramática de la lengua gallega* que se puidese achegar seguindo criterios científicos e acorde co progreso da filoloxía do momento” (López Varela, 2001: 136). Mais non temos noticia de ese concurso se chegar a celebrar nin de tal gramática aparecer.

Non conseguíu, por tanto, a Academia levar a cabo o obxectivo de elaborar unha gramática do galego antes de 1936 nin durante o período de posguerra, inclusive cando en 1960 Sebastián Martínez-Risco accedeu á presidencia e fixo propósito firme de editar, cando menos, unha síntese gramatical. De tal compromiso deixou clara constancia Franco Grande (2004: 253-254):

O que moi poucos saben (desaparecido Ramón Piñeiro, penso que son eu o único que o sabe) é que a idea máis cara a don Sebastián era a publicación da *Gramática galega* da Academia. Pensaba que esa ía ser a grande aportación da súa presidencia. E tiña tanta ilusión en que esta idea se fixese realidade que un día quixo concertar con Piñeiro a maneira de que a súa idea saíse adiante. Pero Piñeiro, home realista e con grandes coñecementos do caso, con moito vagar foille suxerindo que esa idea, polo de agora, era impracticable e que convíña (e saíu o verbo que Piñeiro tanto conxugou na súa vida) agardar: unha gramática moderna, ao seu xuízo, na Galicia daquel momento (1960 ou 1961), non había

ninguén que a puidese facer, que se trataba de traballo que tiña que agardar e que, en calquera caso, non estaba en condicións a Academia para asumir naquel momento a paternidade dunha gramática, da súa gramática. Don Sebastián quedou visiblemente amolado por esta contrariedade, pero aínda así propuxo que ao mellor podía facerse unha gramática que fose unha sorte de posta ao día da de Saco e Arce. Piñeiro reiterou os argumentos ditos e engadiu aínda que unha gramática galega moderna tiña que ser outra cousa: outros tiñan que ser os criterios e, ao mellor, nin sequera podía ser obra individual senón máis ben colectiva. Unha gramática podía facela el, ou Carballo Calero –dixolle–, pero esa non era a gramática que tiña que facer a Academia. Percibín a súa contrariedade naquel ricto seu, que acostumaba debuxárselle nas vistas, ou cando algo non lle parecía ben ou estaba en tensión. Pero, penso, comprendeu moi ben a tese de Ramón Piñeiro, por máis que quedou insatisfeito ao ter que deixar a unha beira o que sen dúbida era unha ilusión da súa vida.

Mais ese obxectivo non o puido ver cumprido Martínez-Risco durante todo o seu mandato na institución, onde estivo sometido á presión desa necesidade perentoria para a cultura galega nun momento en que a recuperación literaria do idioma propio xa atinxira un grao de desenvolvemento importante, que facía insoportábel a carencia duns criterios mínimos de unificación normativa da escrita. A modo de exemplo, así o pon en evidencia o profesor Manuel Rodrigues Lapa nas cartas que dirixiu a Fernández del Riego (Lapa, 2001) a propósito das sucesivas edicións da súa sucesosa obra sobre estilística do portugués, onde incluía exemplos literarios procedentes de escritores galegos. Nunha carta de outubro de 1963 manifesta, no entanto, algunhas cautelas para o incremento da presenza do galego perante a ausencia dunha “gramática aceptábel” que xulgaba “de una urgencia suprema”; e advertía do perigo da demora na súa realización por pretender facer unha obra “ideal”:

Não estejam à espera duma gramática ideal, que não existe. Façam uma coisa razoável, de sentido prático; mas primeiro procedam a uma uniformização da ortografia, para evitar os disparates que correm por aí. Também isso não é um instrumento definitivo, nem pode ser. Como vê, sempre penso nessa terra e na sua gente (Lapa, 2001: 195).

Esa demora, que se prolonga até a actualidade, foi o que finalmente aconteceu por intervención directa de Ramón Piñeiro. Por iso, a preocupación de Rodrigues Lapa pola falta dun modelo común de galego culto continuaba aínda en finais de década de 60, como manifesta noutra carta de 1969 a propósito dunha visita de Silvio Santiago para lle pedir un prólogo para a súa obra *O silencio redimido*: “Pois no texto encontro uma constante vacilação em formas como *conecer*, *coñecer*, *conocer*, *República*, *República*, etc. Isto não pode consentir-se numa língua que aspira a ser um instrumento literário” (Lapa, 2001: 281). Aínda en carta de 1973, após a RAG

ter aprobado as súas primeiras normas, insiste no problema de falta de codificación do galego e propón un debate público: “Não acha que deveríamos ventilar esse problema publicamente, enquanto é tempo? O galego está ou não está ameaçado de se converter em ‘francastrapo’ e em seguida desaparecer? Estou muito preocupado com isso. Quem está fora vê melhor o perigo” (Lapa, 2001: 330).

Esa preocupación de quen era membro de honra da entidade fundada na Coruña existía tamén na nova corporación presidida por Martínez-Risco. Consérvanse no ARA notas manuscritas do presidente, preparatorias das xuntas que celebraba a entidade, onde o tema da elaboración da gramática está presente xa nos primeiros meses do seu mandato; así, para a Xunta Ordinaria da RAG de 11 de decembro de 1960 figura unha anotación manuscrita cun punto tres que inclúe a proposta de nomeamento de vogais dunha comisión para redixir unha antoloxía e unha gramática galegas. Hai outrosí no ARA unha moción sobre ortografía de Manuel Banet Fontenla, datada a 20 de novembro de 1960, onde consta que a Academia tomara o acordo de facer unha síntese gramatical (véxase IV.1), o que vén a significar que a entidade xa se conformaba co obxectivo de publicar unha modesta síntese de gramática inmediatamente despois de Martínez-Risco acceder á presidencia. Tamén a pouco de entrar en funcións presidenciais Martínez-Risco, a dirección da Academia visita Compostela e contacta cos catedráticos máis cualificados en materia lingüística, segundo comenta Ramón Piñeiro a Carvalho Calero en carta de febreiro de 1961:

Os da Academia semella que entraron nunha fase de gran atividade. Eiquí estiveron un día a visitar a totalas autoridás. En xeneral acólloen ben. O Moralejo e mailo Rabanal quedaron moi ledos de que lles pediran a súa asistencia a unha das xuntanzas que tivéstedes recentemente (en Alonso Girgado, Cuquejo Enríquez, & Fariña Miranda, 2004: 37).

A este respecto cómpre termos en conta que a Academia foi, e aínda en parte é vista por algúns sectores da sociedade, con receo polo que fai referencia á súa fidelidade e preocupación pola lingua, tal como dixera xa Alonso Montero nun artigo en *La Noche*, de 27 de febreiro de 1961: “Y fueron las piedras, los refranes y los condes quienes acapararon la atención de los académicos. El idioma, objeto evidentemente de más singularidad y envidia, fue a veces marginado”. Porén, Sebastián Martínez-Risco afirmaba en 1962 ser o galego a lingua habitual da institución, embora iso nin sempre fose así: “Los académicos saben el gallego. Es lo que se habla en el seno de la Academia. Ahora no todos poseen el mismo hábito de perfección”. E entre os obxectivos marcados para a institución no ano 1963 o presidente citaba especialmente a fixación normativa: “Esta tarea de fijación de la lengua la pensamos realizar de manera inmediata. Realmente hace falta una norma de unificación. Hay palabras que se escriben hasta de doce formas distintas, circunstancia que si bien acredita

la riqueza del idioma, puede ocasionar cierto confusiónismo”². Como logo se verá, o argumento do polimorfismo viña sendo reiterado por Ramón Piñeiro, tamén na correspondencia co presidente da RAG, e no seu informe á entidade (véxase anexo á carta nº 21) porá algúns exemplos comentados criticamente por Santamarina (2009). Torna evidente que Piñeiro estaba a influír de modo decisivo no pensamento de Martínez-Risco a respecto da lingua e das súas necesidades.

Xa antes de acceder á presidencia da Academia, Martínez-Risco fora requirido por esa corporación para emitir opinións de carácter técnico sobre unha gramática galega elaborada por Leandro Carré Alvarellos³. Mais cando en 1960 accedeu ao cargo, aínda persistía a necesidade de elaboración dunha gramática galega, que era un dos obxectivos prioritarios marcados por el propio. A posterior incorporación lenta e tímida do galego a reducidos ámbitos do ensino faría aínda máis necesaria a existencia desa gramática emanada da Academia, obxectivo sempre proposto e xamais conseguido, e dunhas normas de unificación ortográfica e morfolóxica.

Sebastián Martínez-Risco asumiu o cargo o 9 de outubro e poucos días depois, con data de “20 de San Martiño de 1960”, figura no ARA, nunha carpeta rotulada “Comisións para a creación dunha gramática e dunha antoloxía galegas. Correspondencia e informes”, un escrito ao “Sr. Presidente da Real Academia Galega” de pouco máis de tres páxinas, asinado por M. Banet Fontenla, en que comeza por afirmar que na última reunión ordinaria da Academia fora tomado, entre outros, o acordo de facer “un epitome ou síntesis da Gramática Galega”, como se viu, para a seguir presentar unha “moción en col da ortografía da nosa fala” en que trata do alfabeto galego e fai observacións concretas sobre o uso das consoantes, dos signos de puntuación, dos acentos e do apóstrofo, co rogo final de que sexa tomada en consideración pola entidade (véxase IV.1); cómpre indicar que Banet Fontenla foi un dos poucos aliados con que contou na Academia Leandro Carré Alvarellos, autor que protagonizará os últimos capítulos deste estudo introdutorio e que sempre estivo preocupado igualmente pola codificación do galego, para cuxo obxectivo tamén presentou propostas na RAG, como se verá. Outrosí, hai no ARA un escrito do secretario da RAG, datado a 26 de xaneiro de 1961, en que convoca os membros da Comisión de gramática para unha sesión de constitución o día 18 de febreiro e unha nota manual cos nomes dos membros da Comisión, formada pola

2 A respecto do artigo de Alonso Montero e das declaracións de Martínez-Risco véxanse os datos precisos en Freixeiro Mato (1994: 159).

3 Véxanse as cartas que van do nº 1 ao 8 do capítulo III (“Correspondencia e documentos anexos”) deste volume. No sucesivo todas as referencias concretas a cartas numeradas incluídas no presente traballo remiten para ese capítulo; por exemplo, coa indicación “carta nº 18” remítese para o capítulo III, carta número 18. As referencias a outras cartas non reproducidas nese capítulo fánse coa indicación “ARA”, relativa á súa custodia no arquivo da RAG, ou mediante a referencia bibliográfica correspondente, segundo os casos.

Xunta de Goberno da entidade e os señores Vicente Risco, Fermín Bouza-Brey, Filgueira Valverde, Victoriano Taibo, Aquilino Iglesia Alvariño (marcado cunha cruz e entre parénteses o nome de Ramón Piñeiro), Enrique Chao Espina, Ricardo Carvalho Calero, Abelardo Moralejo Laso e Manuel Rabanal Álvarez. Como consta noutros documentos e segundo se deduce da correspondencia, sería Fermín Bouza-Brey quen actuase como presidente da Comisión.

Así pois, a Comisión de gramática da RAG ficou constituída o 18 de febreiro de 1961 cos membros antecitados. Mais a posterior morte de Aquilino Iglesia Alvariño en finais de xullo dese mesmo ano propiciou a incorporación de Ramón Piñeiro para ocupar o posto daquel na Comisión, feito que vai ter unha grande transcendencia, pois a partir dese momento será o autor natural de Láncara quen dirixa todo o proceso de codificación lingüística no seo da entidade. Para isto contará de modo especial con Ricardo Carvalho Calero, outro membro do Partido Galeguista de preguerra que pasara polo cárcere franquista coma el nos primeiros anos da posguerra e que máis adiante desempeñará un papel fundamental tanto na historiografía gramatical canto no proceso de codificación lingüística; no entanto, por eses primeiros anos da década de 60 Carvalho tiña pouca dispoñibilidade para colaborar activamente coa Comisión de gramática, xa que a dirección dun colexio lucense e as aulas que nel impartía, por un lado, e a elaboración para Galaxia da historia da literatura galega, por outro, absorbíalle todo o tempo e inclusive é probábel que non asistise á sesión constitutiva da Comisión, segundo el propio comenta en carta a Fernández del Riego do día 13 de febreiro (carta nº 9). De todos os modos, poucos anos despois será el quen enfrente a elaboración dunha gramática para a mesma editora e no tránsito da década de 60 a 70 terá un papel fulcral na redacción e aprobación das primeiras normas ortográficas e morfolóxicas da RAG (Real Academia Gallega, 1971). Mais, tanto nun caso como noutro, Carvalho estará sempre en contacto directo con Ramón Piñeiro, con quen partillaba na altura un punto de vista similar a respecto dos problemas da lingua galega e das súas posíbeis solucións.

Outro membro nomeado para a Comisión de gramática era o escritor Victoriano Taibo, que ofrece resistencia a facer parte dela tanto por motivos de saúde derivados da súa avanzada idade, canto por se non considerar persoa capacitada para esa misión polo feito de non ter a condición de gramático nin de filólogo; no entanto, propón que sexan os académicos con esa condición os que sinteticen e actualicen a gramática de Saco Arce:

A nosa gramática penso que está virtualmente feita por Saco Arce. Os que poñan n'iso as súas mans terán agora que extractala e póla ó día. E isto derradeiro é o máis importante, e só o poderán facer os profesionales, filólogos e gramáticos (carta nº 11).

Tal proposta é posíbel que estivese na mente doutros académicos como Carré Alvarellos, por exemplo, pois en certo modo xa a levara á práctica na elaboración do seu *Compendio de gramática galega* (R. A., 1919; véxase I.6). Taibo voltará a utilizar estes argumentos en carta a Vales Villamarín de finais de 1962, que se pode interpretar como a súa renuncia definitiva a facer parte da Comisión: “Coido que é cousa de Licenciados en Filosofía e Letras, e na Academia hainos e competentes. Para eles o traballo será bon de levar. O fundamental téñeno en Saco Arce, Lugris e Couceiro” (carta nº 22). Mais xa por esa altura pouco valor podía ter a súa renuncia, pois a Comisión de gramática estaba na práctica no proceso de cesamento de funcións.

Aínda por finais de 1961 pouco ou nada avanzara a Comisión nos seus traballos, segundo se desprende dun escrito de Vales Villamarín, secretario da RAG, de 13 de outubro de 1961, en que solicita aos membros daquela que dean conta por escrito do traballo realizado. Responden practicamente todos, como consta no ARA, mais a resposta de Carvalho Calero ten un interese especial pois nela deixa ver que o que se acordara fora crear unha subcomisión constituída por Aquilino Iglesia Alvariño, Xosé Filgueira Valverde, Abelardo Moralejo e Manuel Rabanal, e que sería esta a que se encargaría de realizar un traballo previo á intervención do resto dos membros. Tal versión vese confirmada outrosí no escrito de resposta de Chao Espina e doutros máis; o propio Chao, en carta-postal posterior ao presidente da RAG, fala de que é urxente dispor dun guión da gramática (carta nº 12). Ten igualmente especial relevancia a carta de Abelardo Moralejo ao presidente da entidade, de 20 de novembro de 1961, pois nela di falar tamén en nome de Manuel Rabanal e suxire a conveniencia de ambos renunciaren a facer parte dunha Comisión que segundo el nunca chegara a se reunir:

Desde luego ninguno de los dos hemos hecho nada en relación con la proyectada Gramática Gallega. No recuerdo si la Comisión designada para su preparación y elaboración había de reunirse, pero nunca se ha reunido [...].

En nuestra conversación conveníamos en que se trata de un trabajo que ha de ser realizado principalmente por gallegos y que sientan la lengua desde dentro, cosa que nosotros no podemos sentir (ARA).

Como se ve, aínda que Piñeiro confiaba moito en persoas non galegas coma eles polos seus coñecementos técnicos sobre a materia, son eles propios os que derivan a responsabilidade para as persoas que teñen o galego como lingua propia.

De todos os modos, a Comisión de gramática parece que finalmente se reuniu en Santiago de Compostela, no Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos, o 30 de decembro de 1961, coa presenza dos profesores Moralejo e Rabanal, alén de Ramón Piñeiro e Paulino Pedret, que non figuraba na relación de membros daquela, e presidida por Fermín Bouza-Brey; tamén participaría na reunión

Antonio Fraguas polo feito de se achar alí naquel momento. Así é como consta nun escrito de Bouza-Brey a Martínez-Risco que se custodia no ARA, do cal se pode deducir que o ter a morada en Compostela era factor determinante tanto para facer parte da Comisión como para participar nas súas reunións aínda non sendo membro dela; ao mesmo tempo, por tanto, a súa composición tamén parece estar suxeita a unha certa flexibilidade en función das circunstancias. Continúa a informar Bouza-Brey nese mesmo escrito de que na reunión se acordou facer un esquema a partir do cal se acrecentarían as conclusións que fosen sendo asumidas polos demais membros da Comisión ou polo resto de académicos e de que se barallaron outros nomes para aquela, que foron desbotados por vulgaren as persoas presentes na reunión que non era precisa a ampliación por a tarefa a desenvolveren ser sinxela e poder ser realizada por eles sen máis problema que o da falta de tempo. Tamén dá conta Bouza-Brey de que se comentou na mesma reunión que Cesáreo Saco, de Monforte de Lemos, tiña feito un epítome gramatical e de que encargaron Piñeiro para que llo pedise para así o poderen estudar. Con efecto, Piñeiro faría a xestión, como explica en carta ao presidente da RAG de 26 de xaneiro de 1962: “O lus fun a Monforte e falei con Cesáreo. Prometeu facilitarnos o seu material unha vez revisado i ordeado, que será labor de pouco tempo. Despois estará a disposición da comisión pra que o utilice como lle conveña” (carta nº 14). No entanto, ou ben Cesáreo Saco non chegou a entregar o seu traballo revisado ou ben Piñeiro e/ou a Comisión non o consideraron válido, aínda que nunha carta de Bouza-Brey a Sebastián Martínez-Risco, de 30 de marzo de 1962 (ARA), di que Piñeiro non chegou a presentar ese epítome do seu “amigo”; con todo, tamén puido acontecer que a parálise e fracaso final daquela invalidase calquera contributo de interese.

Con efecto, a Comisión de gramática acabará por fracasar tanto por decisión persoal de Piñeiro, segundo a seguir se verá, canto polos conflitos xurdidos entre os seus membros por cuestións de método e por outras dificultades que se presentaron. Así, en xaneiro de 1962 Manuel Rabanal, na súa sección “Nebulosa” de *La Noche*, publicou unha “Primera carta a la Academia. Sobre vacilaciones o variantes del gallego”, onde afirma: “Es indudable que una Gramática académica –algo muy distinto de un Tratado universitario, o de una tesis de contenido dialectológico– tiene que aspirar a ser una especie de canon del mejor decir y no un inventario de peculiaridades coloquiales” (véxase IV.4.1). Como consecuencia deste artigo Fermín Bouza-Brey escribe unha carta, con data de 23 de xaneiro de 1962, ao presidente da RAG, en que manifesta:

Se trata de que durante la reunión tenida, Rabanal manifestó que, mientras no hubiese trabajos monográficos respecto del gallego, esto es, estudios gramaticales sobre las distintas partes de la oración, no podría hacerse una Gramática en forma, pues había tales variantes en una porción de casos que, mientras no hubiese una norma que se impusiese, sería difícil escoger. Objeté que eso no era obstáculo para la formación de un compendio gramatical como

el que se buscaba, pues todo consistía en buscar una norma general, que iría en el impreso en letra redonda corriente, y colocar en letra de tipo menor las excepciones o variantes de la misma, y que si se tuviese forzosamente que escoger entre varios criterios o cuestiones fácticas, esta labor la realizaría la Academia con su autoridad y después expondría, como dignos de nota los demás criterios en menor cuerpo de imprenta. Entonces añadió que me daría a mi, personalmente, una serie de palabras análogas, con sus variantes, que él tenía agrupadas. Acepté. Pero, con sorpresa, he visto en “La Noche” el artículo que te acompaño y que ruego me devuelvas referente a la cuestión, por el que daba publicidad o estado público a la conversación conmigo tenida, y haciéndolo en forma que se dirigía a la Academia, como ves (carta nº 13).

Tamén lle traslada Bouza-Brey nesta carta o malestar dalgúns dos asistentes á reunión, como Paulino Pedret, coa indiscreción de Rabanal, con quen afirma terse posto en contacto para lle solicitar que deixase de publicar artigos sobre o tema do epítome gramatical; e tamén solicita a mediación do presidente da RAG para preservar a confidencialidade das deliberacións académicas. Martínez-Risco expresa a Bouza-Brey na súa resposta de 29 de xaneiro a opinión da Xunta de Goberno da Academia, bastante coincidente coa do seu interlocutor:

De nuevo tengo que agradecerte tu interés en relación con el asunto, que tanto nos preocupa a todos, de la redacción de un compendio de Gramática Gallega, interés demostrado, una vez más, por la información y opiniones que me suministras en tu dicha carta. En cuanto a lo principal de ella, he de decirte que ya conocía esa «Primera carta a la Academia», publicada en «La Noche» por nuestro ilustre colega D. Manuel Rabanal, y que la conocían también mis compañeros de Junta de gobierno, con los que en una anterior al recibo de tu carta tratamos del problema académico que planteaba, en sus diversos aspectos, llegando a conclusiones unánimes, coincidentes con tus opiniones y con la decisión que, fundado en ellas, te anticipaste a adoptar.

Uno de esos aspectos –el más importante–, es el de la presunta incompatibilidad de los trabajos periodísticos anunciados por el articulista, y los trabajos internos de la Comisión a que aquél pertenece. Para nosotros –aludo a la Junta de gobierno–, y salvando el criterio que al respecto puedan tener los demás académicos, y desde luego la Junta general, la publicación de esos trabajos supone una desviación hacia el terreno público de la labor, más que útil eficazísima, que su autor puede y debe realizar en el seno de la Comisión [...] porque se trata de redactar un epítome para uso de escolares, que venga a llenar el sensible vacío sufrido hasta ahora, y no de realizar una labor exhaustiva que abarque el aspecto filológico, y alcance a las variantes fonéticas, morfológicas y sintácticas (carta nº 15).

Nesta misiva ponse o acento no nó da cuestión que se debe dilucidar como criterio metodolóxico a seguir. En canto Bouza-Brey, Martínez-Risco e a Xunta de Goberno

da RAG, xunto con outros académicos, falan de elaborar nun curto período de tempo un sinxelo epítome gramatical para uso escolar que veña preencher unha lacuna existente, Rabanal propón demorados estudos dialectais previos que deixarían o proxecto sen un horizonte temporal definido. Aínda que a opinión maioritaria parece coincidir cos primeiros, o feito de Ramón Piñeiro se adherir ás teses de Rabanal vai resultar definitivo para o desenvolvemento do proxecto.

Neste sentido, a incorporación de Piñeiro á Comisión de gramática en substitución do desaparecido Iglesia Alvaríño vai ser de singular importancia para o desenvolvemento do seu labor. Ramón Piñeiro falaba do seu recente nomeamento e do pequeno papel que lle correspondería desempeñar nesa Comisión –o que non se compadecerá coa realidade dos feitos que logo se desenvolverían– en carta a Carvalho Calero de 14 de decembro de 1961:

Hai aínda poucos días que recibín o oficio da Academia comunicándome a designación. Nin tempo tiven de falar cos outros membros da Comisión. Como eu non son gramático, máis ben asumirei o papel de estimular ós que o son e facerlles algunhas suxerencias nadas do meu coñecemento da lingua. Outra cousa non podo facer (en Alonso Girgado, Cuquejo Enríquez, & Fariña Miranda, 2004: 37).

Mais, en lugar de ‘estimular’ a realización dunha gramática académica, puxo freo a ese proceso. Neste sentido, fica claro, á vista de toda a documentación existente, que a dirección de tal proceso estivo nas mans de Ramón Piñeiro, “home moi amigo de controlalo todo”, como afirma Franco Grande (2004: 330), quen mantivo con el unha profunda relación de amizade e colaboración. Tamén non torna fácil achar unha explicación clara á escolla de Piñeiro para esa Comisión cando el aínda non era membro numerario da RAG –o acto de recepción pública tería lugar varios anos despois, o 25 de novembro de 1967 (Monteagudo, 2008: 14-18)– e non posuía título de lingüista, embora cumpra ter en conta que neste último caso había outros académicos; tamén debeu de ter a súa importancia o feito de morar en Compostela como outros membros da Comisión; en finais da década fará parte da equipa redactora das normas ortográficas e morfolóxicas da RAG xunto con Carvalho Calero e Filgueira Valeverde, que si eran filólogos e exercían profesionalmente como profesores de lingua e literatura. Con todo, na opinión de Santamarina (en Fernández Rei, 2008: 994) Piñeiro posuía máis “coñecementos gramaticais” que estes dous e “tiña máis sentido idiomático e común” que os demais membros de Galaxia.

Nese papel de director na práctica do proceso de elaboración da gramática, será Piñeiro quen chame o presidente da RAG, en carta de 26 de xaneiro de 1962, á prudencia no tema gramatical, facéndolle ver as carencias tanto da entidade como del propio no relativo á capacitación técnica e a apelar á súa responsabilidade institucional:

I a Academia non debe, *non pode* dar un paso en falso no problema idiomático. Estamos nun semi-caos lingüístico. Pra sairemos dil necesitamos da autoridade normativa da Academia. Eso obrígalle a proceder con moito tino e coa meirande responsabilidade. Pensar que no estado aital dos nosos coñecementos lingüísticos pode a Academia publicar a Gramática «académica» do galego é bastante alarmante pra quen teña conciencia da nosa realidade idiomática e dos seus intrincados, múltiples e delicadísimos problemas.

Ora, como considero que teño o deber de contribuir coas miñas cativas forzas ó acerto do labor académico –e por ser, de toda a aitividade da Academia, a súa responsabilidade idiomática a que máis me preocupa e me interesa–, teño mentes de vos enviar un informe craro e preciso sobre todo esto, con un plan positivo pra que a Academia poida levar a cabo, con realismo i eficacia, a súa elevada misión neste terreo. Pro antes quero falar con Moralejo e Rabanal, pois si iles coinciden pódennlle dar moita máis autoridade.

Pro, independentemente de todo esto, a min gustaríame moito que comprobases a ouxetividade destas dificultás de que che falo. Mesmamente pola responsabilidade representativa do teu cárego, considero moi comenente que dispoñas dos mellores e máis solventes asesoramentos en materia tan importante e na que ti non eres especialista, como lles ocorre ós restantes académicos, pois os dous únicos que o son –Rabanal e Moralejo– nin son galegos nin conocen o galego na medida necesaria (carta nº 14).

Como se ve, é nesta mesma misiva cando Piñeiro anuncia ao presidente da RAG o envío dun informe ao respecto. El foi falando cos diferentes membros da Comisión para os convencer da conveniencia de adoptaren unha posición prudente na cuestión da gramática, segundo se deduce da correspondencia de inicios de 1962 (véxase, por exemplo, Alonso Girgado, Cuquejo Enríquez, & Fariña Miranda, 2004: 50), mais outros académicos, nomeadamente Chao Espina, continuaban a pedir urxencia a Martínez-Risco e á RAG (véxase, por exemplo, cartas nº 17 e 18). Este, na súa condición de presidente da entidade, inclínase inicialmente pola posición de Chao (carta nº 20)⁴, mais será Piñeiro quen acabe por impor o seu criterio, para cuxo obxectivo elaborou aquel informe que prometera ao presidente sen que este nin a institución como tal llo pedisen (véxase a carta nº 21, seguida do informe). Martínez-Risco fala del en carta de 5 de marzo a Antonio Fraguas:

4 Nese afán de acelerar o proceso de elaboración da gramática, Chao Espina realizou un esquema de compendio gramatical, ou “Índice”, segundo consta na correspondencia con Martínez-Risco, seguindo “o mesmo método pedagóxico dos meus libros de Portugués”, pois impartía aulas de lingua lusa na Coruña e era autor de obras como *Curso de Lengua Portuguesa*, publicado no ano 1958 en Viveiro. Con efecto, na subcarpeta correspondente ao ano 1962 que figura no ARA está o “Índice” de Chao Espina, que ocupa cinco páxinas manuscritas e que é bastante parecido ao da súa gramática portuguesa antecitada (Chao Espina, 1958: 147-151).

Andamos co da Gramática. Temos recibido un interesante informe de Piñeiro que propón cuestións dinas de sopesar polos membros da Comisión, e acordamos sometelo á opinión de cada un deles. Unha vez emitidas todas, convocaremos unha Xunta extraordinaria pra acordar o que millor conveña encol do asunto. Piñeiro propón a ouservancia de tres etapas: estudo dos feitos lingüísticos, é dicir, da multiplicidade polifórmica do galego; unificación selectiva, e redacción da Gramática. Considera que a primeira debe ser sometida ós nosos lingüistas, e que as outras dúas competen á Academia. Tal é, sustancialmente, o informe que, como vostede comprenderá, supón un sensible axornamento na execución do noso acordo inicial. Alá veremos. Coido que o asunto é capital (carta nº 23).

Ese informe, editado hai uns anos por Santamarina (2009) no boletín da RAG con abundantes notas críticas ocupa catro páxinas mecanografadas e está custodiado no ARA, xunto con copias dos escritos de envío del aos membros da Comisión de gramática e respostas dalgúns destes. Está dividido en catro seccións, cos seus títulos correspondentes: “A nosa situación lingüística”, “A nosa necesidade lingüística”, “O papel da Academia” e “O que a Academia pode facer” (véxase texto anexo á carta nº 21). No primeiro punto céntrase na falta de unidade do idioma, isto é, na inexistencia dun ‘galego común’, expresión reiterada ao longo do texto e que logo fará parte, significativamente, do título da gramática de Galaxia elaborada por Carvalho Calero. O galego segundo el non chegou a se unificar por falta de “consagración oficial da modalidade falada na zona da capital política”, ou sexa, por carecer de “oficialidade política”, e outrosí por “falta de fixación literaria da lingua culta”. O galego tamén non conseguiu o equilibrio das dúas forzas que operan en todas as linguas, a diversificación e a unificación, de modo que máis que existir o galego, “existen varios galegos” que evoluíron “de maneira ceibe e autónoma”. A seguir Piñeiro fornece un amplo abano de exemplos de diversificación dialectal do léxico que afecta as diferentes clases de palabras: 10 verbos diferentes co mesmo significado do español “jadear”, 9 nomes para “orzuelo”, 6 para “corda para atar o carro cargado”, 9 para “talo da col”, 8 para “salamandra”, 16 para “llovizna”, 13 para “copo de neve”, 6 para o verbo “podar” etc., algúns de cuxos exemplos reitera na súa correspondencia. Mais tal “superabundancia” léxica non equivale segundo el tanto a riqueza como “denuncia a fragmentación xeográfica do galego” e obedece a diferenzas de orixe das palabras. Mais tamén sinala exemplos de pluralidade de formas derivada da evolución fonética dunha mesma palabra e distincións morfolóxicas na conxugación verbal, no sistema pronominal ou na formación do plural dos nomes, alén da “contaminación que exerce o castelán”, para terminar esta primeira sección coas seguintes palabras:

A resultante de todo isto é, como dixemos inantes, que Galicia está convertida nun mosaico lingüístico moi complexo i entrambilicado. Sobre un fondo xa diferenciado pola polixénesis, polos varios focos de formación, aituaron sin freio nin contrapeso as forzas espontáneas da diversificación dialeital. Faltou sempre a forza ou corrente unificadora que poidese crear o “galego común”.

Foi nesta primeira parte do informe onde Piñeiro se parou máis, a se recrear na proliferación de exemplos que dan unha visión do galego como lingua moito fragmentada, o que Santamarina considera unha exaxeración con relación mesmo a outros escritos do autor e que lle merece algunha puntualización: “Habería que matizar estas palabras de Piñeiro, pois o galego, de Ribadeo a Tui, ten infinidade de innovacións compartidas; o que demostra que ademais da forza disgregadora a que se refire hai unha forza integradora que está garantida porque hai unhas redes sociais que xeneralizan os cambios” (Santamarina, 2009: 8, nota 2).

Na segunda sección do informe, “A nosa necesidade lingüística”, Piñeiro sinala como grande necesidade cultural a unificación do idioma para o librar do “poliformismo anárquico” que caracteriza a lingua popular, mais que tamén ameaza o galego literario. Os dous camiños que sinala para esa desexábel unificación serían a imposición dunha determinada variedade dialectal como oficial ou a “unificación normativa baseada na total realidade lingüística de Galicia”, opción por que se inclina; mais, en calquera caso, ambos os camiños exixirían un “conocemento previo –e profundo– da nosa realidade lingüística”, de modo que “a nosa primeira e máis urxente necesidade” será “facер ise estudo, percurar ises datos, acadar ise coñecemento”.

Na terceira parte, “O papel da Academia”, comeza por recoñecer que esta é “a única autoridade ‘lexislativa’ con que contamos” en materia lingüística, embora isto sexa así por “analogía inconsciente ca Academia Española”. Afirmar que a “misión máis alta” da RAG é “crear a unificación do galego”, o que para el quere dicir “dar as normas que farán do galego o ‘galego común’”, e iso implicaría seguir tres etapas que xulga “forzosas”: (i) estudo da realidade lingüística, (ii) redución da “multiplicidade polifórmica eisistente” (para o que suxire os criterios da pureza fonética ou etimolóxica, da maior afinidade co portugués e da maior eufonía) e (iii) a elaboración da “Gramática normativa do galego, ou seña, da Gramática académica”. É nesta sección onde Piñeiro fixa con clarez a súa posición a respecto do tema que motivou o seu informe, a realización dunha gramática do galego por parte da RAG á altura de 1962; e o seu ditame é claro: “a Academia non está en condicións, hoxe en día, de publicar a Gramática do galego, ou seña, a súa Gramática, a Gramática da Academia”. E, por se ficaren algunhas dúbidas ao respecto, aínda vai máis alá e nega categoricamente a posibilidade de a RAG realizar unha simple síntese gramatical, que era o que na altura estaba a se dilucidar realmente: “Mentres non eisista a Gramática académica non poderá facerse un resumo académico desa Gramática. Os problemas e dificultás son enteramente os mesmos. Non se pode resumir algo que aínda non eisiste”. Por tanto, con este informe Piñeiro frea o proceso de elaboración da gramática e marca a folla de rota a seguir no futuro, que será a que realmente se percorra:

Xa temos visto que no estado aitual dos nosos coñecementos lingüísticos a tentativa de Gramática académica do galego é prematura. Fáltalle base ouxetiva, fáltalle os necesarios datos sistemáticos. Non interesa, en absoluto, que a Academia publique unha Gramática galega máis, un novo ensaio provisional de Gramática galega. A Academia ten que publicar a Gramática do galego, que é cousa abondo distinta. As Gramáticas provisionás son necesarias e compre que se publiquen, cantas máis mellor. Pro esa non debe de ser responsabilidade da Academia senón persoal dos seus autores. Poden e deben publicarse Gramáticas galegas, pro con carácter individual, sin comprometer máis autoridade que a persoal do seu autor, que pode ser moita. A Academia non pode comprometer a súa autoridade máis que na Gramática normativa do galego.

Unha vez fixada a posición, o informe termina cun ben significativo “O que a Academia pode facer”, onde, das tres etapas sinaladas na sección anterior, reserva para esta as dúas últimas: redución do polimorfismo e elaboración da gramática normativa, a deixar para os lingüistas o estudo da realidade do idioma. Como esta primeira etapa é previa ás outras dúas e a RAG non dispón de persoas capaces de a realizaren, o que esta pode facer é “convocar un concurso sobre os temas fundamentás” e “xuntar o diñeiro preciso pra promover o estudo do noso idioma”. De se seguiren estas etapas, Piñeiro atrévese a aventurar un período de catro ou cinco anos para atinxir “a unificación ‘gramatical’ do galego”, o que conduciría a que a RAG “se cubra de gloria”. Ese vaticinio non se cumpriu, como é evidente, mais o que si acabou por se facer realidade foi o aviso que Piñeiro lanza á RAG no parágrafo final do seu informe alertándoa da posibilidade de a súa autoridade en materia de codificación lingüística lle ser arrebatada desde o ámbito científico:

Un deber de lealtade obrígame a confesar que no ánimo dos máis preocupados polos problemas do noso idioma –entre os que me conto– foi madurecendo dende hai tempo a idea de percurar a solución unificadora ó marxe da Academia, ou seña, de substituir a autoridade académica pola autoridade científica. Un equipo de lingüistas galegos que está en formación, dentro de poucos anos poderá acometer e resolver cientificamente o problema sin necesidade de contar coa autoridade da Academia.

Con efecto, será unha equipa de lingüistas universitarios a que a inicios da década de 70 usurpe a autoridade da RAG e se faga co control da estandarización do galego (véxase I.3). Pola citación do informe que se acaba de facer semella que Piñeiro xa tiña previsto en 1962 esa solución allea á corporación a que se dirixe e el propio lle lanza esa advertencia polo que xulga un deber de lealdade. A súa profecía cumpriuse porque el así o quixo e porque deu os pasos precisos para que acontecese dese modo –profecía autocumprida, por tanto–, aínda que logo lamentase, en parte,

os resultados por non coincidir coa visión foneticista e dialectal que primará nos manuais de aprendizaxe do galego elaborados polo ILG nos anos 70 nin coa súa orientación contraria á aproximación ao portugués e afastada da tradición literaria (véxase I.3). Piñeiro, en fin, conseguiu controlar a RAG e impor nela o seu criterio sobre a cuestión da gramática, logo propiciou a transferencia do poder en materia de codificación lingüística á autoridade científica –isto é, ao ILG– e finalmente non foi quen de condicionar a actuación deste e el propio acabará por perder o control do proceso de estandarización do idioma e por se someter aos criterios do instituto universitario.

Mais, voltando ao informe que Piñeiro enviou á RAG e que esta distribuíu entre os membros da Comisión de gramática, el mesmo comenta a súa difusión con Carvalho Calero en carta de 1 de xuño de 1962 e nela fica claro, máis unha vez, que na realidade non confía na capacitación da RAG nin dos seus membros para elaborar unha gramática, tarefa para a cal só considera competente, entre as personalidades galegas, o profesor universitario José Luís Pensado:

Recibín a tua carta e maila copia do teu dictame sobor do informe que eu lles enviara. A min xa me dixeran o presidente, días despois de telo recibido, que iban facer copias i enviarvolas a todos os membros da comisión. Por esa razón desistín de cha enviar eu mesmo, como pensaba facer, inda que xa tiña trocado impresións contigo sobre o problema. A copia que fixera para che mandar a ti decidín enviarlla ó Pensado, porque xa tiñamos falado tamén do problema, e ademáis porque, sendo il a meirande autoridade romanística con que contamos hoxe os galegos (a menos que queiramos facer moito fincapé na galeguidade de Menéndez Pidal, que non é prudente), prá miña tranquilidade íntima era moi importante saber a súa opinión, que resultou ser confirmativa. Entre outras cousas, di: “Estoy enteramente de acuerdo con tu visión certera y exacta”. Iste respaldo dame bastante tranquilidade. E polo que leo no teu dictame vexo que no tocante ó labor inmediato tamén coincides. Polo menos servirá pra que a Academia tome plena conciencia do problema e das suas dificultás. Refírome, naturalmente, á Academia como conxunto e non a uns cantos académicos, entre iles ti, Filgueira, etc., que tedes máis crara conciencia que eu e que xa vos ocupástedes do problema nos tempos do Seminario de Estudos Galegos (en Alonso Girgado, Cuquejo Enríquez, & Fariña Miranda, 2004: 57-58).

Pensado na altura exerce fóra da Galiza e vai recibir a oferta de Piñeiro para facer el esa gramática galega, o que vén a demostrar que o que o autor de Lánacara non quere é que sexa a RAG a que a elabore por non confiar na súa capacitación para esa tarefa. Bouza-Brey parece entender ben o que Piñeiro quere dicir no seu informe e por iso escribe a Martínez-Risco con data de 30 de marzo de 1962 para lle comunicar a súa decisión de causar baixa na Comisión de gramática que el propio presidía:

Si os especialistas de ista cras se non moven; si o Piñeiro que chamaba a si un epítome que tiña disposto un amigo de él nono presenta, non teño que facer senon decrinar a miña interferenza pra botar a andar a Comisión ahí nomeada. Polo visto é a hora dos lingüistas. Calquera que sexa a opinión sobre de como se ten de chegar a facer a Gramática, éu non fago nada entre eles.

Recibe, pois, como Presidente, a decrinación dos meus probes poderes (ARA)

En troca, Piñeiro valoriza de modo positivo os potenciais contributos de persoas alleas á realidade lingüística do país, ben galegas afastadas profesionalmente deste, caso de Pensado, ben foráneas con dedicación docente e investigadora na USC, caso de Rabanal, Moralejo ou outros profesores con destino provisorio nesta, do que dá boa mostra nunha carta a Carvalho Calero de 1 de novembro de 1962:

A seición de Románicas comenzará xa neste curso. Veñen dous profesores de fora, o Diego Catalán Menéndez-Pidal e mais o Clavería, pra se encargaren das asinaturas de Gramática Histórica e Gramática Xeneral. Xa ves, unha vella arela cultural que ó cabo se convirte en realidade. Agora é cando os nosos estudos lingüísticos comenzarán a marchar por bó camiño. Normalmente eso debe dar como resultado a prósima iniciación dunha verdadeira escola de Lingüística galega, que tanto se bota de menos na nosa cultura.

Ora, eu penso que a cadeira de Língua e Literatura Galega, que comenzará a funcionar dentro de dous anos, correspóndelle de modo natural ó autor da gran “Historia da Literatura Galega” que vai saír, ben oportunamente por certo [...] (en Alonso Girgado, Cuquejo Enríquez, & Fariña Miranda, 2004: 63).

Con certeza, confía Piñeiro en Carvalho para ser a figura de referencia da literatura galega, mais non así da lingua, para o que parece preferir un filólogo de prestixio universitario aínda que non estea instalado no idioma nin teña investigado previamente sobre el. Por iso, finalmente será un profesor con este perfil, Constantino García, quen nos primordios da década de 70 se faga co control do proceso de codificación do galego, a llo arrebatara á RAG e ao propio Piñeiro, e promova unha reorientación no discurso sobre a lingua na Galiza (véxase I.3), a se cumprir así aquela profecía con que terminaba o seu informe á corporación. Na realidade, non é que Piñeiro estivese en contra da elaboración da gramática académica e mesmo da súa urxencia; o que acontecía é que non confiaba na preparación técnica dos académicos nin dos filólogos do país e residenciais nel, feito que se demostra na carta de 2 de xaneiro de 1962 a José Luís Pensado, escrita antes de elaborar o seu informe, en que lle propón que sexa el quen realice esa gramática académica a pesar de lle respostar en español ás misivas que lle envía en galego:

Os da Real Academia Gallega andan agora moi preocupados co problema da Gramática do noso idioma. Nomearon unha Comisión, hai varios meses, integrada por Moralejo, Rabanal e máis Iglesia Alvariño, encargada de redactar unha Gramática que logo sería sometida a consulta a unha comisión máis ampla, formada por Filgueira, Bouza, Taibo e Carballo Calero. Como morreu Iglesia Alvariño, e como os outros dous ponentes –Moralejo e Rabanal– estaban en Santiago, desinábanme a mín pra substituír a Aquilino. Ora, tanto Moralejo como Rabanal, que son dous lingüistas moi ben preparados, consideran que iles teñen un fallo importante: non seren galegos nativos. Ocorre, en cambio, que o único romanista galego con plena responsabilidade científica eres tí. Non sei o que pensas sobre a posibilidade de facer hoxe en día unha Gramática Galega “oficial”, ou seña, da Academia. Gustárame moito falar longamente contigo diste asunto. De todos os xeitos, agradézoche que me poñas dúas liñas decíndome a tua opinión. Animáriste a facer tí a Gramática? Se así for, eu comunicáriallo á Academia, que levaría gran alegría (en Alonso Girgado, Abal Santorum, & Cillero Prieto, 2009: 41-42).

O ofrecemento de Piñeiro para Pensado elaborar a gramática galega “oficial” da RAG é claro. Mais Pensado, de todos os modos, declinará a proposta, como se deduce doutra carta (nº 16) que lle dirixe Piñeiro con data de 4 de febreiro de 1962. E será, con certeza, entón cando este redixa o seu informe e llo envíe ao presidente da RAG con data de 17 de febreiro (véxase carta nº 21 e texto anexo), sen querer con todo desvincular Pensado do proceso, a ratificar así máis unha vez a súa dirección e control deste, como mostra na carta de 26 de febreiro que lle escribe:

Como che anunciaba na miña anterior, enviéilles ós da Academia un informe aconsellándolles que procedan con orde e sistema. Mándoches copia, pois gústame e interésame que teñas coñecemento dereito de todo o problema tal como se vaia desenrolando. As primeiras novas que me chegaron da Academia indican que o informe fíxolles certa impresión. Tratan de o enviar ós académicos máis relacionados co problema pedíndolles opinión. Semella que están dispostos a modificar o programa de traballo. Xa te informarei de todo (en Alonso Girgado, Abal Santorum, & Cillero Prieto, 2009: 46).

Sabemos pola documentación manexada que se convocou unha sesión académica extraordinaria para o 16 de decembro de 1962 co obxectivo de ler e estudar os ditames dos membros da Comisión de gramática sobre a edición da proxectada síntese gramatical, que incluírían seguramente o informe de Piñeiro; e, a pesar de carecermos de máis información ao respecto, parece lóxico deducirmos que nela se daría, dalgún modo, a aprobación maioritaria, embora non unánime, a ese informe por varios dos ditames lle seren favorábeis.

Dese modo, o epítome gramatical non se levará a cabo, como propuña Piñeiro, podéndose dar por fracasado ao final de 1962 un proxecto que Sebastián Martínez-

Risco quería converter nun dos emblemas do seu mandato presidencial, aínda que se resistía a abandonalo definitivamente, pois cara a finais da década de 60 continuaba a insistir na súa necesidade (S. Risco, 1968: 25). Mais ese fracaso non significou a desaparición do tema gramatical da axenda dos membros da RAG, xa que algúns deles –Carvalho Calero e Leandro Carré Alvarellos– levarán a cabo na segunda parte da década proxectos individuais, o primeiro coa colaboración do grupo de Galaxia dominante na entidade e o segundo en solitario, como a seguir se verá.

2. A gramática de Galaxia e outras iniciativas normativizadoras na década de 60

Após ver fracasada a opción de Pensado como autor da gramática académica e unha vez que a RAG desistiu de elaborar o epítome gramatical, Ramón Piñeiro dirixe a atención cara a Carvalho Calero, que xa publicara a súa historia da literatura galega, mais para o animar a que leve adiante o proxecto de elaborar unha gramática da súa exclusiva autoría dentro do proxecto editorial de Galaxia, non para facer a gramática académica. O profesor ferrolán vai enfrontar a tarefa con “compromiso, esforzo e disciplina” (Freixeiro Mato, 2011: 73-77), pois asumira desde o inicio da súa actividade profesional a obriga persoal de traballar polo galego, con plena consciencia do duro labor que iso supuña. Así o pon de manifesto o seu epistolario a Fernández del Riego (Carballo Calero, 2006) de que a seguir se tirarán algunhas citacións. Desas cartas podemos deducir que a inicios da década de 60 xa parece ter asumido a necesidade dese esforzo persoal constante en prol da lingua como responsabilidade histórica que o destino lle reservou, segundo poñen en relevo estas dúas reflexións ao amigo, que mostran igualmente a firmeza e decisión con que encara o cumprimento do seu deber: “poñámonos un e outro a traballar nas nosas ineludibles angueiras, se non máis descansados, un pouco desfogados. Ninguén pode fuxir o seu destino” [25/08/1961]⁵; “Un fungueiro na man dereita, unha lanterna na esquerda e un coitelo antre os dentes, hai que avanzar ate chegar ao fin pola furna tebregosa da vida” [07/01/1962].

Por esas mesmas datas e a respecto da revisión final da súa historia da literatura galega, o autor é consciente da precariedade en que se acha a codificación da lingua e comeza a enxergar a necesidade de el propio facer a súa gramática: “Vou intentar unificar un pouco máis a morfoloxía, pero dado o dialectalismo da nosa fala e as dimensións de obra, é ilusorio pensar nunha unificación rixida. Tería que facer primeiramente a miña Gramática Galega, e sería o conto de nunca acabar”

5 Cítase neste caso e nos sucesivos pola datación de cada carta para unha mellor contextualización temporal, sempre de acordo coa ordenación cronolóxica que figura en Carballo Calero (2006).